

Dobrosielski, Kajetan

Problemy likwidacji analfabetyzmu w woj. warszawskim w latach 1949-1951

Rocznik Mazowiecki 9, 27-37

1987

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KAJETAN DOBROSIELSKI

PROBLEMY LIKWIDACJI ANALFABETYZMU W WOJ. WARSZAWSKIM W LATACH 1949—1951

Istotnym kierunkiem polityki państwa na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych było dążenie do upowszechnienia i rozwoju oświaty. Postanowiono m.in. zlikwidować analfabetyzm, objąć całe młode pokolenie nauczaniem na poziomie szkoły podstawowej oraz rozwijać szkolnictwo średnie i zawodowe. Niezwykle ważnym zadaniem było upowszechnienie szkoły siedmioklasowej jako ogólnie obowiązującej. Zamierzenia te w ówczesnej sytuacji kraju były niewątpliwie trudne do zrealizowania, zważywszy skutki okupacji, a szczególnie celową politykę okupanta, dążącego do wyniszczenia kultury polskiej.

Znaczne zaniedbania kulturalne i duży odsetek analfabetów i pół-analfabetów znajdował się, podobnie jak i w innych słabo rozwiniętych gospodarczo regionach Polski, w województwie warszawskim. W okresie międzywojennym było tutaj 2111 szkół podstawowych, w tym 1118 szkół „jednoklasówek” (czyli szkół z jednym nauczycielem) i tylko 445 szkół siedmioklasowych o czterech i więcej nauczycielach. W szkołach podstawowych nauczano ogółem 6295 nauczycieli, zaś w 22 średnich zawodowych i ogólnokształcących (obejmujących nauką 6600 młodzieży) pracowało 440. Istniało również pięć zakładów kształcenia kadr dydaktycznych, w których 600 kandydatów do zawodu pobierało naukę pod kierunkiem 100 nauczających¹. W 1931 r. woj. warszawskie zamieszkiwało 2227,1 tys. osób, co porównując z liczbą szkół podstawowych łatwo można zauważyć, że kwestia analfabetyzmu lub wtórnego analfabetyzmu była poważnym problemem. W 1931 r. notowano 489 962 osoby (tj. 22% ogółu miesz-

¹ Stenogram z rozszerzonego Plenum WKW PZPR z 22 II 1952 r. (referat Strasera). Centralne Archiwum KC PZPR (dalej CA KC PZPR), KC PZPR Wydział Organizacyjny, t. 237/VII-2174.

kańców) nie umiejące czytać i pisać oraz poważny odsetek półanalfabetów. Pod tym względem woj. warszawskie było jednym z najbardziej upośledzonych w kraju². Sytuacja ta niewiele zmieniła się do wybuchu II wojny światowej³.

W okresie okupacji, mimo dość dobrze rozbudowanej i sprawnie działającej sieci tajnego nauczania, bardzo dużo dzieci w wieku szkolnym, szczególnie na terenach włączonych do Rzeszy, pozostawało poza szkołą. Skutki tego były widoczne w pierwszych latach powojennych. Władze administracyjne i polityczne wielokrotnie zwracały uwagę na zjawisko analfabetyzmu. Problem omawiano na plenarnych obradach Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej; na posiedzeniu w dniu 5 marca 1948 r. członek Prezydium, Jerzy Durajczyk, prezentując w swojej wypowiedzi sprawę walki z analfabetyzmem, zwrócił jednocześnie uwagę na obowiązki ciężące na wszystkich radach narodowych, zwłaszcza powiatowych. Podkreślił, że w celu skutecznego zwalczania analfabetyzmu należy powołać społeczne rady powiatowe do walki z nim. Zagadnienie to, zgodnie z postanowieniem Prezydium WWRN, omawiano znacznie szerzej 9 czerwca tego roku na odprawie przewodniczących powiatowych komisji oświatowych⁴.

Walka z analfabetyzmem, jako zjawiskiem społecznym, znalazła właściwe zrozumienie centralnych organów władzy państwowej. Sejm Ustawodawczy 7 kwietnia 1949 r. jednogłośnie uchwalił ustawę o likwidacji analfabetyzmu⁵, wprowadzając obowiązek bezpłatnej nauki analfabetów i półanalfabetów⁶. Dla sprawniejszej realizacji tego trudnego przedsięwzięcia powołano na wszystkich szczeblach administracyjnych Społeczne Komisje do Walki z Analfabetyzmem. Ich przewodniczącymi i pełnomocnikami zostali przewodniczący prezydiów rad narodowych. W skład komisji weszli delegaci wszystkich organizacji społecznych i politycznych

² *Rocznik statystyczny*, 1931.

³ Według danych zawartych w stenogramie referatu Strassera (zob. przyp. 1) w 1939 r. na 2383 tys. osób zamieszkałych w woj. warszawskim zanotowano 494 613 analfabetów i półanalfabetów, co stanowiło 20,5% ogółu.

⁴ Protokół VI plenarnego posiedzenia Warszawskiej Wojewódzkiej Rady Narodowej z 5 VI 1948 r., Archiwum Państwowe m.st. Warszawy (dalej APW), WWRN, t. 6.

⁵ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1949 r. o likwidacji analfabetyzmu, Dz.U. RP, nr 25, poz. 177.

⁶ Tamże. W artykule 2 ustawy sformułowano, że „Za analfabetów w rozumieniu niniejszej ustawy uważa się osoby nie umiejące czytać i pisać, za półanalfabetów — osoby posiadające umiejętności czytania, lecz nie umiejące pisać”.

Społeczny obowiązek bezpłatnej nauki rozciągał się na wszystkich analfabetów i półanalfabetów w wieku od 14 do 50 lat. Od tego obowiązku, w myśl art. 18 tejże ustawy, zwolniono odbywających służbę wojskową (dla tej grupy nauczanie organizowały władze wojskowe), niezdolnych do pobierania nauki wskutek upośledzenia umysłowego oraz ułomnych fizycznie nie mogących uczęszczać na kursy i zespoły nauczania początkowego.

działających w terenie. W woj. warszawskim już 1 listopada powołano wizytatora, a w 14 powiatach — podinspektorów do walki z analfabetyzmem, zaś w roku następnym, z dniem 1 października, w każdej gminie rozpoczął pracę zatrudniony w tym celu instruktor. Jego zadaniem było współdziałać z pełnomocnikiem wojewódzkim oraz powiatowymi pełnomocnikami do walki z analfabetyzmem.

Po zorganizowaniu społecznych komisji do walki z analfabetyzmem pełnomocnik rządu (jego zadaniem było m.in. kierowanie i koordynowanie działalności władz państwowych, samorządowych i organizacji społecznych w zakresie walki z analfabetyzmem, nadzór nad rejestracją analfabetów i półanalfabetów) zarządził pierwszą rejestrację, która odbyła się w czerwcu 1949 r. W woj. warszawskim spis był przeprowadzony źle⁷. Zanotowano 85 638 analfabetów i półanalfabetów, co niewątpliwie nie odzwierciedlało stanu faktycznego. Przeprowadzono rejestrację uzupełniającą; dodatkowy spis wykazał, że z różnych przyczyn nie umieszczono na listach 55 360 osób. Było to spowodowane błędami komisji i świadomym uchylaniem się od rejestracji osób podlegających obowiązkowi nauki. Najpoważniej zjawiska te wystąpiły w powiatach: warszawskim, siedleckim, grójeckim i garwolińskim, najsłabiej zaś w ciechanowskim, gostynińskim i przasnyskim. Ogółem w woj. warszawskim zanotowano 140 998 analfabetów i półanalfabetów⁸ (6,8% ludności). Zapewne dane te i tak nie odzwierciedlały w pełni stanu faktycznego, na co wskazują wyniki spisu z 1931 r. Należy zatem sądzić, że rejestracja objęła, jak to zresztą oceniały władze wojewódzkie, nie więcej niż 30% analfabetów⁹. Największą liczbę analfabetów i półanalfabetów notowano w powiatach: warszawskim (14 076 osób), grójeckim (10 748), garwolińskim (8 920), ostrołęckim (9 692) i siedleckim (9 548 osób), najmniejszą zaś — w przasnyskim (3 427), makowskim (3 230) i ciechanowskim (3 974). Z ogólnej liczby zarejestrowanych zwolniono z obowiązku uczęszczania na kursy nauki czytania i pisania 63 952 osoby (tj. 45,3%) z powodu przekroczonego wieku (50 lat) (zob. tab. 1). Ogółem skierowano na organizowane kursy 75 087 osób.

Pierwsze zespoły i kursy nauki czytania i pisania rozpoczęły pracę w drugiej połowie 1949 r. Do 1 grudnia uruchomiono 2119 kursów i zespołów (83% zaplanowanych), w których naukę podjęło zaledwie 29 736 analfabetów. Frekwencja była również niezadowolająca, ponieważ tylko w dziesięciu następujących powiatach przekroczyła 50%: w przasnyskim (100%), ciechanowskim (90%), mławskim (84%), działdowskim (82%),

⁷ Rejestrację analfabetów i półanalfabetów prowadziły gminne i miejskie komisje społeczne zgodnie z zasadami określonymi przez pełnomocnika rządu.

⁸ *Woj. warszawskie 1944—1974*, Warszawa 1974, s. 10.

⁹ Załącznik nr 2 do II protokołu posiedzenia WWRN z dn. 28 II 1950 r., APW, WWRN, t. 8.

Zestawienie liczby alfabetów (według powiatów) oraz zwolnionych z obowiązku nauki (1949—1951) Tabela 1

Lp.	Powiat	Liczba		Razem	Zwolniono z powodu		Opuszczo miejsce zamieszkania	Odbywa cząstkową	Omyłkowo zapisanych	Zmarło	Odslew
		zarejestrowanych i półalfabetów do 20 VI 1949	zarejestrowanych do datkowo		kalectwa, utornności, upośledzenia umysłowego	przekroczenia wieku					
1	Ciechanów	3 145	829	3 974	16	1 612	140	—	—	3	59
2	Garwolin	4 886	4 034	8 920	227	3 923	243	9	167	22	138
3	Gostynin	6 790	455	7 245	237	1 417	192	15	91	23	133
4	Grodzisk	4 400	1 213	5 613	299	2 306	229	32	95	33	38
5	Grójec	6 539	4 209	10 748	425	6 019	281	27	55	25	164
6	Maków	1 993	1 237	3 230	124	1 223	108	10	—	8	18
7	Mława	1 976	3 562	5 538	78	1 447	119	6	23	3	78
8	Mińsk Maz.	4 295	3 694	7 989	349	5 204	109	7	72	26	78
9	Ostrołęka	5 748	3 944	9 692	78	3 633	24	22	30	18	40
10	Ostrów	3 807	2 611	6 418	200	3 405	196	18	—	6	15
11	Płock	3 498	1 539	5 037	198	2 076	169	—	105	2	92
12	Płońsk	3 746	1 348	4 094	235	1 359	93	20	57	21	93
13	Pułtusk	4 416	1 908	6 324	211	3 294	59	14	36	4	98
14	Przasnysz	2 514	813	3 327	51	608	117	11	131	10	62
15	Radzymin	2 165	3 599	5 764	114	2 616	83	15	222	13	88
16	Siedlce	4 035	5 513	9 548	325	5 662	240	12	114	30	80
17	Sierpc	2 900	1 469	4 369	214	1 611	133	—	—	—	—
18	Sochaczew	3 000	1 650	4 650	98	2 125	42	13	76	12	66
19	Sokołów	4 015	1 042	5 057	349	1 989	236	24	436	28	45
20	Węgrów	3 447	1 947	5 394	302	2 417	251	—	—	—	—
21	Warszawski	7 708	6 363	14 076	433	6 801	368	63	428	58	119
22	m. Żyrardów	293	521	814	21	313	36	4	24	2	15
23	m. Pruszków	256	167	423	3	73	20	—	—	—	24
24	m. Siedlce	305	1 112	1 417	32	828	31	—	39	6	10
25	m. Płock	761	566	1 327	59	91	40	5	13	6	28
	Razem	85 638	55 350	140 988	4 678	62 052	3 559	327	2 214	359	1 581

Źródło: Załącznik nr 2 do protokołu LVII posiedzenia Prezydium WWRN z dnia 19 XI 1951 r., APW. Protokoły posiedzeń Prezydium WWRN od 3 XI do 29 XII 1951 r.

makowskim (75%), węgrowskim (75%), grójeckim (62%), pułtuskim (57%), płońskim (56%) i sokołowskim (55%). W pozostałych zaś była niepokojąco mała, wynosiła: w ostrowskim i ostrołęckim — po 45%, sierpeckim — 43%, sochaczewskim — 41%, mińskim — 39%, garwolińskim — 37%, radzyńskim — 36%, płockim — 35%, warszawskim — 32%, gostyńskim — 30%, siedleckim — 30% oraz grodziskim — 26%¹⁰.

Różnice w upowszechnianiu walki z analfabetyzmem w poszczególnych powiatach wynikały głównie z poziomu pracy organów administracyjnych, politycznych, organizacji młodzieżowych i zawodowych oraz komisji społecznych. Nie spełnił oczekiwań ogłoszony w dniach od 11 do 18 grudnia „Tydzień walki z analfabetyzmem”, przewidujący m.in. dodatkową rejestrację analfabetów. W wielu powiatach z winy pełnomocników powiatowych (niektórzy z nich nie zapoznali się z opracowaną w tym celu instrukcją) akcja ta nie odbyła się. Pozytywną rolę (której jednak nie należy przeceniać z uwagi na jej w zasadzie propagandowy charakter) odegrało współzawodnictwo z woj. lubelskim. Prezydya wojewódzkich rad narodowych zawierając ze sobą umowę w dniu 19 sierpnia 1949 r. postanowiły uwzględnić ilość zorganizowanych kursów i zespołów (a także objętych nimi analfabetów), które rozpoczną swoje funkcjonowanie do 31 sierpnia włącznie. Wyniki współzawodnictwa ujawniono już 15 września w Lublinie. Woj. warszawskie zobowiązało się zorganizować tysiąc kursów z udziałem 10 tys. uczestników, uruchomiono zaś 1447 kursów z 45 465 osobami. Tymczasem woj. lubelskie na planowane 750 kursów i 7500 uczestników powołało 1086 z udziałem 25 081 osób, odnosząc nieznaczące zwycięstwo (o 0,3%) we współzawodnictwie¹¹. Do drugiego etapu rywalizacji przystąpiono 18 października 1949 r. Do 31 grudnia tego roku w woj. warszawskim postanowiono uruchomić 2 tys. kursów i 500 zespołów nauczania początkowego z udziałem 50 tys. analfabetów i półanalfabetów (z tego 40 tys. miało stale uczęszczać na kursy), zaś w woj. lubelskim na 1350 kursach i 400 zespołach podjęło naukę czytania i pisanie 30 tys. osób (w tym 24 tys. stale uczęszczało na naukę)¹². Etap ten, podobnie jak i pierwszy, zakończył się zwycięstwem woj. lubelskiego.

Pierwsze sukcesy w likwidacji analfabetyzmu zostały przyhamowane już w 1950 r. Uruchomiono wprawdzie 2895 kursów i zespołów, obejmując nauką 47 459 analfabetów (tj. 73% zarejestrowanych), jednakże w powiatach: sochaczewskim, warszawskim i sokołowskim, nie zdołano zmobilizować do nauki nawet 50% wpisanych na listy (zob. tab. 2).

Mimo wysiłków władz administracyjnych i politycznych, wspartych

¹⁰ Załącznik do protokołu XL posiedzenia WWRN z dn. 30 XII 1949 r. Tamże, t. 7.

¹¹ Sprawozdanie z działalności WWRN od 28 sierpnia do 22 września 1949 r. Tamże.

¹² Walka z analfabetyzmem. Załącznik do protokołu X plenarnego posiedzenia WWRN z 25 XI 1949 r. Tamże.

działaniami organizacji społecznych, młodzieżowych i zawodowych, likwidacja analfabetyzmu w woj. warszawskim przebiegała powoli. Jedną z głównych tego przyczyn było m.in. słabe włączanie się organizacji masowych do akcji w latach 1949—1950. Np. w 1949 r. w pow. garwolińskim na 179 kursów organizacje społeczne nie zorganizowały ani jednego. W makowskim na 106 Powiatowa Rada Związków Zawodowych prowadziła tylko cztery kursy, w mińskim na 105 z ramienia związków zawodowych zorganizowano dwa, a w płońskim ze 174 punktów nauczania tylko trzy. W skali województwa, według stanu z 31 XII 1949 r., na 2585 kursów nauki początkowej było 2311 (tj. 89%) tzw. państwowych, pozostałe zaś 274 (tj. 11%) organizowały i prowadziły wszystkie organizacje masowe. Dopiero wiosną 1950 r., w wyniku wzmożonej propagandy i presji władz partyjnych, administracyjnych i rad narodowych, organizacje te zaczęły aktywniej włączać się do akcji. Już w 1951 r. wszystkie prowadzone kursy przejęte zostały przez organizacje masowe. Od 1 stycznia do 1 października 1951 r. pod patronatem związków zawodowych funkcjonowało 340 (14,7%) kursów obejmujących nauczaniem 4285 osób, Związek „Samopomocy Chłopskiej” prowadził 785 (30%) z 8146 uczniami, Liga Kobiet — 201 (8%) z 2548 uczącymi się, Związek Młodzieży Polskiej 484 (20%) kursy i zespoły nauczania początkowego z 6664 uczęszczającymi, pozostałe organizacje — 645 (28%) kursów z 9059 osobami (razem stanowiło to 2385 kursów i zespołów z 30 702 analfabetami)¹³.

Systematyczną i planową walką z analfabetyzmem wyróżniła się Okręgowa Rada Związków Zawodowych. Nie zdołała ona jednak osiągnąć w pełni zadowalających wyników m.in. w Żyrardowie, gdzie nauczaniem nie objęto 193 osoby. Związek Młodzieży Polskiej na zaplanowanych 1035 kursów zorganizował zaledwie 400. Związek „Samopomocy Chłopskiej” nie wykorzystał należycie swoich możliwości, zwłaszcza w powiatach: Garwolin, Sochaczew, Mińsk Mazowiecki. Również Liga Kobiet, mimo że corocznie przekraczała powzięte zobowiązania, nie wniosła odpowiedniego wkładu do wspólnych wysiłków w Żyrardowie, Garwolinie, Sochaczewie i Grodzisku.

Na opóźnienie w likwidacji analfabetyzmu wpłynęło niewątpliwie zbyt małe zainteresowanie komisji oświaty i kultury przy prezydiach rad narodowych oraz brak właściwej kontroli nad działalnością społecznych komisji do walki z analfabetyzmem. Przedłużanie akcji nastąpiło także z powodu niewielkiej aktywności Prezydium Wojewódzkiej Komisji Społecznej do Walki z Analfabetyzmem, braku należytej kontroli nad pracą terenu, a także słabej działalności prezydiów powiatowych komisji

¹³ Załącznik nr 2 do protokołu LVII posiedzenia WWRN z 19 XI 1951 r. Sprawozdanie o likwidacji analfabetyzmu w woj. warszawskim. Tamże. Protokoły posiedzeń Prezydium WWRN od 5 listopada do 29 grudnia 1951 r.

Tabela 2

Liczba zarejestrowanych i objętych nauczaniem oraz czynne kursy i zespoły nauczania pisania i czytania (stan w dniu 28 II 1950 r.)

Lp.	Powiat	Liczba			Procent uczących się w stosunku do zarejestrowanych
		zarejestrowanych analfabetów do przedszkolania	czynnych kursów i zespołów	analfabetów objętych nauczaniem	
1	Działdowo	1 091	70	1 091	100
2	Maków	1 655	80	1 598	96
3	Przasnysz	2 433	113	2 341	96
4	Garwolin	3 801	181	3 626	95
5	Ostrołęka	5 637	224	5 315	94
6	Węgrów	2 114	149	1 981	94
7	Mława	2 275	137	2 110	93
8	Ciechanów	3 321	175	3 000	90
9	Płońsk	2 511	119	2 268	90
10	Grójec	3 374	166	2 572	76
11	Siedlce	3 557	167	2 695	76
12	Pułtusk	2 665	133	1 917	72
13	Ostrów	2 781	117	1 972	71
14	Mińsk	2 110	112	1 472	70
15	Sierpc	2 789	123	1 861	67
16	Płock	3 520	151	2 080	59
17	Radzymin	2 100	73	1 170	56
18	Grodzisk	3 401	105	1 809	53
19	Gostynin	4 740	155	2 388	50
20	Sokołów	2 225	105	1 055	47
21	Sochaczew	1 848	60	810	43
22	warszawski	5 461	180	2 320	40
	Razem	65 409	2 895	47 451	73

Zródło: Załącznik nr 2 do II protokołu posiedzenia WWRN z dnia 28 II 1950 r. APW, WWRN, t. 8.

i pełnomocników powiatowych, szczególnie w powiatach: Garwolin, Mińsk Mazowiecki, Radzymin, Ostrów Mazowiecka, Sochaczew, Sokołów i warszawski. W latach 1949—1950 pełnomocnicy na terenach grójeckiego, mławskiego, ostrołęckiego, ostrowskiego i płockiego potrafili aktywnie włączyć organizacje masowe do popularyzacji i upowszechniania nauki czytania i pisania. Uzasadnia to niewątpliwie sukcesy tych powiatów, które jako pierwsze do 1 maja 1951 r. zakończyły akcję. Nieco gorsze wyniki osiągnięto w siedleckim, gostynińskim, makowskim, ciechanowskim, przasnyskim i płońskim oraz w miastach Płock i Pruszków.

W toku walki z analfabetyzmem pokonywano liczne przeszkody i rozwiązywano wiele problemów organizacyjnych, zwalczano również wrogą propagandę wymierzoną w przedsięwzięcia władz i czynników społecz-

nych. W powiecie ostrołęckim zbrojne podziemie starało się bezskutecznie zmusić nauczycieli do zaniechania bądź poważnego osłabienia pracy¹⁴.

Interesujące dane o sytuacji w niektórych powiatach zawiera sprawozdanie Wydziału Inspekcji z kontroli wykonania uchwały WWRN z dnia 16 lutego 1951 r. (nr 1/1) w sprawie likwidacji analfabetyzmu przez prezydium powiatowych rad narodowych w Garwolinie, Gostyninie, Grodzisku Maz., Makowie, Mińsku Maz., Płońsku, Ostrowi Mazowieckiej i powiecie warszawskim (zob. tab. 3). Największy odsetek analfabetów (71%) zwolniono od nauczania w pow. mińskim, głównie z powodu przekroczenia wieku. Procent ten wzbudza poważne zastrzeżenia co do pracy organów rejestrujących. Tam też był słaby współdział organizacji masowych, co prowadziło do przedłużania się terminu zakończenia akcji. Ponadto z tab. 3 wynika, że największe sukcesy w walce z analfabetyzmem osiągnięto w gostynińskim i makowskim. Jednakże najsłabsze wyniki notowano w samym Makowie, gdzie z 73 zarejestrowanych tu analfabetów na dwa kursy uczęszczało zaledwie kilku. Również w powiecie grodziskim największą liczbę nie umiejących czytać i pisać notowano w Grodzisku, natomiast w sześciu gminach tego powiatu zjawisko analfabetyzmu zlikwidowano niemal całkowicie. Najsłabiej walka z analfabetyzmem przebiegała w powiecie warszawskim. W powiatach tych szczególnie niepokojącym zjawiskiem była znaczna ilość analfabetów zatrudnionych w różnych zakładach pracy, pozostających poza prowadzonymi kursami i zespołami nauki czytania i pisanania. Nie uczyli się też indywidualnie.

W wielu miejscowościach prowadzono również nauczanie indywidual-

Przebieg akcji likwidacji analfabetyzmu do 28 V 1951 r.

Tabela 3

Lp.	Powiat	Było analfabetów	Zwolniono od nauki	%	Ukończyło nauczanie ¹	%	Uczyło się na kursach lub indywidualnie	%
1	Garwolin	5 019	1 032	22	2 002	51	1 979	49
2	Gostynin	7 245	3 812	53	2 860	84	573	16
3	Grodzisk Maz.	5 431	2 757	51	1 911	73	637	27
4	Maków	3 230	1 464	45	1 529	90	237	10
5	Mińsk Maz.	7 970	5 565	71	1 614	70	741	30
6	Płońsk	2 942	402	14	992	40	1 466	60
7	Ostrow Maz.	3 756	15	0,5	22 013	54	1 728	46
8	warszawski	13 054	7 534	58	2 971	54	2 546	16

¹ Procent analfabetów, którzy ukończyli nauczanie, obliczono w stosunku do liczby faktycznie uczących się.

Zródło: Załącznik nr 5 do protokołu nr XXIII z dn. 28 V 1951 r., APW, Protokoły posiedzeń Prezydium WWRN za pierwsze półrocze 1951 r.

¹⁴ Tamże.

ne, szczególnie przydatne na wsi, gdzie podczas pilnych prac polowych systematyczna nauka na kursach była niemożliwa. Tą formą nauczania objęto ponad 5600 osób. Organizację oparto na indywidualnych zobowiązaniach (nauczających i zobowiązanych do nauki) i poręczeniach organizacji masowych. Z reguły, jeżeli pozwalały na to warunki, każdemu analfabecie przydzielano nauczyciela. Jednak podczas kontroli tej formy nauczania w wielu wypadkach zanotowano niedociągnięcia, co zmusiło władze do zwiększania bezpośredniego nadzoru. W sierpniu 1951 r. zorganizowano w tym celu „Służbę Społeczną”, która wpłynęła na ożywienie nauczania indywidualnego, lecz ze względu na znaczne opóźnienia w procesie nauczania nie zdołano przeprowadzić egzaminu, jak zakładano, przed 1 listopada, lecz dopiero pod koniec tego roku. Przeprowadzona jednocześnie w październiku 1951 r. kontrola rejestracji wykazała niedociągnięcia. Dotychczasowa praca czynników administracyjnych i politycznych województwa w walce z analfabetyzmem została oceniona negatywnie przez Główną Komisję Społeczną i pełnomocnika rządu. W 15 powiatach zanotowano 2105 osób nie zamieszczonych na listach, zaś w całym województwie zapewne około 3500 (najczęściej byli to ludzie świadomie uchylający się od obowiązku rejestracji). Na władzach wojewódzkich i powiatowych spoczywał obowiązek zorganizowania dla nich w jak najszybszym terminie kursów i zespołów nauczania bądź w uzasadnionych przypadkach objęcia ich nauczaniem indywidualnym.

Ogółem do dnia 1 listopada 1951 r. kursy i zespoły oraz nauczanie indywidualne ukończyło 58 703 osoby, z czego na kursach i w zespołach nauczania 48 460, w nauczaniu indywidualnym 10 243, zaś naukę w różnej formie kontynuowało 5627 osób (zob. tab. 4). Spośród 77 046 mieszkańców woj. warszawskiego skierowanych na kursy nauki początkowej absolwenci stanowili 82% ¹⁵.

W zasadzie na terenach woj. warszawskiego do listopada 1951 r. spełniono podstawowe warunki Głównej Komisji Społecznej do Walki z Analfabetyzmem, gdyż objęto nauką prawie wszystkich zarejestrowanych analfabetów. Również komisje społeczne gminne i powiatowe opracowały meldunki o likwidacji analfabetyzmu jako zjawiska masowego. Nie oznaczało to jednak, że problem został całkowicie rozwiązany. Istniało bowiem w pełni uzasadnione niebezpieczeństwo wystąpienia wtórnego analfabetyzmu. Celem zapobieżenia temu powołano 446 zespołów doskonalenia zdobytych umiejętności, obejmując nimi 3842 absolwentów. Ponadto zorganizowano 56 klas: uczęszczało do nich 938 byłych analfabetów. Do bibliotek, których sieć dość szybko rozbudowano, skierowano

¹⁵ Załącznik nr 2 do protokołu LVII posiedzenia WWRN z 19 XI 1951 r. Sprawozdanie o likwidacji analfabetyzmu w woj. warszawskim. Tamże, Protokoły posiedzeń Prezydium WWRN od 5 listopada do 29 grudnia 1951 r.

Tabela 4

Liczba absolwentów w latach 1949—1951

Lp.	Powiat	Absolwenci					ogółem
		kursów i zespo- łów od 7 VI 1949 do 7 XI 1951 r.	w nauczaniu indywidualnym	objęci naucza- niem w dniu zło- żenia meldunku wg wykazu	w wieku powy- żej 50 roku życia	od roku 1944/45 do 7 VI 1949 r.	
1	Ciechanów	1 575	361	208	28	20	2 192
2	Garwolin	2 755	1 130	306	16	—	4 207
3	Gostynin	2 740	397	—	20	16	3 173
4	Grodzisk	1 525	560	498	35	—	2 618
5	Grójec	3 290	462	—	13	960	4 725
6	Maków	1 522	147	70	11	138	1 888
7	Mława	3 099	700	85	39	—	3 923
8	Mińsk	1 149	639	356	28	—	2 172
9	Ostrołęka	5 313	534	—	533	32	6 412
10	Ostrów	1 675	773	130	56	—	2 634
11	Płock	2 107	103	185	3	223	2 621
12	Płońsk	1 887	140	189	11	615	2 842
13	Pułtusk	1 838	503	267	26	12	2 646
14	Przasnysz	2 306	84	47	—	50	2 487
15	Radzymin	1 871	285	367	27	241	2 791
16	Siedlce	1 928	849	308	10	496	3 591
17	Sierpc	1 974	437	—	—	—	2 411
18	Sochaczew	1 304	125	789	—	—	2 218
19	Sokołów	1 559	177	214	6	3	1 959
20	Węgrów	2 054	370	—	8	1	2 433
21	warszawski	3 218	1 291	1 297	44	127	5 977
22	m. Żyrardów	168	38	193	12	—	411
23	m. Pruszków	285	18	—	19	18	340
24	m. Siedlce	283	78	105	—	—	471
25	m. Płock	1 039	42	13	64	—	1 149
Razem		48 460	10 243	5 627	1 009	2 952	68 291

Źródło: Załącznik nr 2 do protokołu LVII Prezydium WWRN z 19 XI 1951 r. APW, Protokoły posiedzeń Prezydium WWRN od 3 XI do 29 XII 1951 r.

2429 absolwentów kursów, tworzono liczne zespoły dobrego czytania (np. w pow. ostrołęckim, w Brwinowie, w pow. gostyńskim i innych).

Równocześnie Prezydium WWRN, dążąc do pełnej likwidacji analfabetyzmu, 26 listopada 1951 r. wezwało prezydium PRN, gdzie nie osiągnięto zadowalających wyników (powiaty: warszawski, sochaczewski, grodziski, miński, siedlecki, radzyński i sokołowski), do opracowania i złożenia do 15 grudnia harmonogramu planowanych zamierzeń, zapewniających zakończenie akcji. WWRN zaleciła również podjęcie uchwał zmierzających do całkowitego wyeliminowania zjawiska analfabetyzmu do

1 maja 1952 r. Zalecano także, by w grudniu, z uwagi na sprzyjający okres zimowy, objąć nauczaniem wszystkich nie umiejących czytać i pisać. Poza tym Prezydium WWRN zleciło opracowanie planu organizacji zespołów czytelniczych. Odpowiedzialnością za wykonanie tej uchwały obarczono członka Prezydium WWRN, Emilię Marzysz.

Wysiłki władz, zmierzające do pełnej likwidacji analfabetyzmu w woj. warszawskim, podobnie jak i w innych rejonach kraju, wymagały czasu i wydatnego poparcia całego społeczeństwa. Realizując uchwałę z dnia 26 listopada 1951 r., w wielu powiatach (zwłaszcza tam, gdzie nadal notowano ukrywane przypadki analfabetyzmu bądź wtórnego analfabetyzmu) opracowano plany działania na najbliższy okres jesienno-zimowy. Główny akcent położono w nich na kontrolę faktycznej znajomości czytania i pisania, wciągnięcia na organizowane kursy i zespoły tych, którzy nie podlegali pod działanie ustawy sejmowej z dnia 7 kwietnia 1949 r. (szczególnie tych, którzy ukończyli 50 lat życia) oraz rozwijanie szerokiej działalności powstających wcześniej zespołów dobrego czytania. Celowi temu miały służyć m.in. konkursy, spotkania i odczyty, zwłaszcza na wsi. Cieszyły się one, szczególnie w środowiskach młodzieżowych, dużą popularnością.

Praca władz administracyjnych, politycznych, organizacji społecznych i zawodowych przyniosła niewątpliwe sukcesy. Dzięki wspólnym wysiłkom zdołano zlikwidować analfabetyzm jako zjawisko masowe i jednocześnie podnieść poziom oświaty i kultury w województwie. Jednakże zniwelowanie wyraźnych dysproporcji kulturalnych między poszczególnymi regionami i nadrabianie opóźnień w stosunku do innych terenów kraju wymagało cierpliwości i przeciągało się na lata następne.